

HET HEKSENPROCES TEGEN ARNOULDYNE VAN RECHEM TE DEINZE IN 1599

door

J. MONBALLYU

Wie vertrouwd is met de heksenprocessen¹ in onze gewesten weet dat deze in Vlaanderen hun eerste hoogtepunt kenden in de overgang van de 16de naar de 17de eeuw. Onder impuls van kerk en staat² werd de heksenjacht toen overal voor geopend verklaard en werden er voor diverse schepenbanken of leenhoven terzelfdertijd of achtereenvolgens meerdere heksenprocessen ingespannen. De strijd tegen kwaadaardige toverij was in die tijd onverbiddelijk. Meer dan vroeger werden er toen klachten wegens dergelijke praktijken door het gerecht ontvankelijk verklaard en tijdens een soms mensonterend proces op hun gegrondheid onderzocht. Allerlei personen, vooral oudere vrouwen werden uiteindelijk op de brandstapel gezet of voor lange tijd uit hun vertrouwde omgeving verbannen. In afwachting dat een nieuw en grondig onderzoek de aanleiding en de oorzaken van deze intense heksenvervolging nader blootlegt, is het aangewezen dat er zoveel mogelijk nieuwe gegevens worden verzameld en dat deze rekening houdend met de stand van het huidige historische onderzoek in deze materie worden voorgesteld.

Dat ook Deinze op het einde van de 16de eeuw zijn heksenproces heeft gekend, was ons reeds eerder bekend uit de baljuws- en stadsrekeningen van deze plaats³. Laconiek wordt aldaar vermeld, dat een zekere Arnouldyne van Rechem, echtgenote Mathys Dhuvettere, op 21 december 1599 door de burgemeester en schepenen wegens „tooverye” werd veroordeeld tot geseling, verbanning uit Vlaanderen voor vijftig jaar en confiscatie van al haar goederen. Volgens diezelfde rekeningen werd ze voordien gefolterd na eerst onderzocht te zijn door Meester Lucas Biebau, gezworen chirurgijn uit Gent. Tijdens haar proces kreeg Arnouldyne bijstand van een procureur die door de stad Deinze werd betaald⁴.

Per toeval vonden wij echter recentelijk het quasi-volledige procesdossier in deze zaak terug⁵. Men vindt er interessante gegevens niet alleen over Arnouldyne's proces, maar tevens over de toenmalige procesgang in strafzaken te Deinze waar tot nog toe zo goed als niets over bekend was.

(1) De heksenprocessen worden hier opgevat in hun enge betekenis namelijk een proces waarin de beschuldigde wordt beticht van kwaadaardige toverij.

(2) F. Vanhemelryck, *Bijdrage tot de studie van de heksenwaan in de Zuidelijke Nederlanden van de 15de tot de 17de eeuw, Volkskunde*, LXXXII (1981), p. 34-41.

(3) J. Monballyu, *Het gerecht in de kasselrij Kortrijk 1515-1621*, onuitgegeven doctoraatsproefschrift K.U. Leuven, 1976, p. 433.

(4) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamer*, 13.907, *Baljuwsrekening Deinze 1597-1601*, f. 8v ; 33.997, *Stadsrekening Deinze 1599-1600*, f. 47v.

(5) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Gebeime Raad. Spaanse periode*, carton 1098. Wij danken Dr. G. Janssens die ons attent maakte op deze doos archiefstukken.

Het lijkt ons dan ook meer dan zinvol dit procesdossier even nader toe te lichten en er enkele conclusies aan vast te knopen.

De teruggevonden procesbundel is vrij volledig en bevat in ieder geval de belangrijkste processtukken. Men vindt er niet alleen de „informatie preparatoire” of het proces-verbaal van het getuigenverhoor, maar tevens de adviezen van de geraadpleegde advocaten bij de Raad van Vlaanderen, het proces-verbaal van Arnouldyne's verhoor zowel voor als tijdens de pijniging, het verzoek van Arnouldyne tot voorlopige invrijheidstelling, het eindvonnis van de schepenen en vooral de onkostenstaat van de luitenant-baljuw waarin het proces van naald tot draad wordt beschreven met alle hieraan verbonden kosten. Dank zij deze stukken kan het proces vrij volledig worden gereconstrueerd, zij het dat wegens het ontbreken van de dupliek⁶ het standpunt van de verdachte ietwat minder gekend is.

Het proces tegen Arnouldyne van Rechem werd gevoerd voor de schepenbank van Deinze, wat normaal is want Arnouldyne was inwonerster en zelfs poorteres van Deinze⁷. De schepenbank van Deinze bestond van oudsher uit zeven schepenen die tweejaarlijks werden vervangen en waarvan de eerste schepen de titel van burgemeester droeg. In 1599 was Lucas Stevens burgemeester en waren Jan de Smet, Jan Dueraert, Jan van Aelst, Guillaume Wittewronghele, Lyoen Espeel en Jan Fruyt, schepenen van Deinze⁸. Jan Tuutschavere stond hen bij als secretaris⁹. Over deze personen is zo goed als niets geweten. Hoogstwaarschijnlijk waren zij niet universitair geschoold; hun rechterlijke kennis hadden zij al doende verworven.

Deze schepenen oefenden de gewone strafrechtelijke bevoegdheid uit in de stad, de vrijheid, de spijker en de heerlijkheid van Deinze¹⁰. Alle zaken werden er in de vierschaar behandeld die zetelde in het schepenhuis van Deinze¹¹. De vierschaar werd voorgezeten en benoemd door de (hoog)baljuw van Deinze of zijn luitenant. Deze zorgde tevens voor de executies van de strafvonnissen¹².

De baljuw van Deinze werd traditioneel benoemd door het centraal gezag. Zijn benoeming ging gepaard met een ambtsverpachting; in ruil voor een pacht prijs mocht de baljuw bepaalde opbrengsten van het ambt voor zich houden. Dit was niet het geval met de confiscaties die door de schepenen werden uitgesproken¹³. De baljuw van Deinze moest zijn

(6) Dat deze dupliek wel degelijk werd opgemaakt blijkt uit de onkostenstaat van de luitenant-baljuw.

(7) Over de bevoegdheid van de schepenen van Deinze over hun poorters: J. Monballyu, *Het gerecht*, p. 435-436.

(8) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamer*, 33.997, *Stadsrekening Deinze 1599-1600*, f. 1r.

(9) *Ibidem*, f. 27r; zie ook de processtukken die door hem als secretaris zijn ondertekend.

(10) J. Monballyu, *Het gerecht*, p. 437-439.

(11) Costumen van Deinze (1546), XI (Ed. E. M. Meijers, *Het Oost-Vlaamsche erfrecht*, Haarlem, 1936, p. 217-218).

(12) J. Monballyu, *Het gerecht*, p. 199-201 en 266-270.

(13) In het proces van Arnouldyne van Rechem is het de ontvanger van de extraordinaire inkomsten die zich hiermee belastte: Brussel, Algemeen Rijksarchief,

ambt niet persoonlijk uitoefenen ; hij kon zich door een door hem aange- stelde luitenant laten vervangen. In 1599 tijdens Arnouldyne's proces was dit het geval. Franchois Bogaert, heer van Moerkerke was toen baljuw van Deinze. Zijn taak werd evenwel waargenomen door Alexander de Windt met de titel van luitenant-baljuw.

De baljuw van Deinze of zijn luitenant waren bevoegd om alle misdrijven waarvan de schepenen van Deinze kennis namen op te sporen en te vervolgen. Hierdoor konden zij aanhoudingen verrichten, dagvaar- dingen betekenen, straf vorderen voor de schepenbank en de strafvonnissen tenuitvoer leggen. Indien nodig konden zij zich hiervoor laten bijstaan door de onderbaljuw, de schout en de sergeanten van Deinze. De schout van Deinze deed eveneens dienst als cipier¹⁴. Tijdens Arnouldyne's proces in 1599 was dit ambt vacant, zodat zij in de gevangenis moest bewaakt worden door twee sergeanten¹⁵.

Over de persoon van Alexander de Windt die als luitenant-baljuw van Deinze Arnouldyne's rechtstreekse tegenspeler was, is niet zoveel geweten. Hoogstwaarschijnlijk was hij niet universitair geschoold. Voor het opstel- len van zijn processtukken liet hij zich bijstaan door een procureur¹⁶ die wel enige kennis van het Latijn had¹⁷.

Ook over Arnouldyne van Rechem zelf is eigenlijk niet zoveel geweten. Uit de verschillende processtukken kan men afleiden dat zij een vrouw van middelbare leeftijd moet geweest zijn¹⁸. Zij was geboren in Kruis- houtem¹⁹ en voor de tweede maal gehuwd met Mathys Dhuvettere, die tijdens haar proces nog leefde. Zij woonde in Deinze alwaar zij ook poorteres was²⁰. Sociaal gezien behoorde zij tot de armere klasse zonder van de allerarmste categorie deel uit te maken. Volgens de getuigen bezat zij samen met haar man een os, enkele koeien en een paar kippen, maar geen karneton noch waterput. Tijdens haar proces was zij niet in staat een eigen procureur te betalen, en bij inventarisatie van haar boedel na het proces bleek zij zo goed als niets te bezitten²¹. Zij bekende ook eens uit armoede een koe van haar bureu voor eigen profijt te hebben gemolken.

Het proces tegen Arnouldyne van Rechem startte op 1 oktober 1599.

Rekenkamer, 13.907, *Baljuwsrekening Deinze 1597-1601*, f. 8v-9r. Behoudens de proceskosten had de baljuw van Deinze derhalve geen financieel belang bij Arnouldyne's proces.

(14) J. Monballyu, *Het gerecht*, p. 266-269.

(15) *Costen en mysen van justitie*, f. 6r (Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Geheime Raad. Spaanse periode*, carton 1098). Voortaan vermeld als „Onkostenstaat luitenant-baljuw”.

(16) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 2v, 3r, 3v, enz...

(17) In het verzoekschrift tot pijniging d.d. 23 november 1599 verwijst hij niet alleen naar het geleerde recht maar schrijft hij zelfs een Latijnse zin.

(18) Zij was gehuwd en had reeds twee dochters. Een getuige (Cathelyne Traens) zegde dat ze een vrouw met een „*hooghen* (= gebogen) *rugghe*” was.

(19) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 5r.

(20) *Ibidem*, f. 5v.

(21) Zie de bovengenoemde verwijzingen naar de baljuws- en stadsrekeningen van Deinze.

Aanleiding hiertoe was een klacht uitgaande van Jooris van den Guchte, stadsbode van Deinze die Arnouldyne van toverij betichtte. Kort hierop volgde een tweede klacht uitgaande van een zekere Pieter Braet, zoon van Pieter, die onder eed beweerde dat Arnouldyne hem eens 's nachts totaal onverwacht was verschenen niettegenstaande alle deuren en vensters goed waren afgesloten; zij zou toen ook zijn dijen hebben aangeraakt²². Deze twee klachten, gekoppeld aan het feit dat Arnouldyne reeds enige tijd in Deinze en omstreken de faam had een tovenares te zijn, deden de schepenen van Deinze er op vordering van de luitenant-baljuw en na advies van enkele gespecialiseerde advocaten bij de Raad van Vlaanderen toe besluiten om op 1 oktober 1599 een drietal getuigen te verhoren. De eerste getuige, een zekere Jan Claessens, 61 jaar oud, wist eigenlijk zeer weinig te vertellen. Hij verklaarde alleen dat hij twee dagen na Pinksteren tijdens de ommeegang van Deinze naar Zeveren, Arnouldyne had zien binnengaan in de schuur van Jan Everaert. De tweede getuige, Joos Bousins genaamd, 56 jaar oud, verklaarde dat hij van Pieter Braet had vernomen dat Arnouldyne hem eens was komen opzoeken toen hij ziek te bed lag en reeds was berecht. Tijdens dit bezoek zou Arnouldyne hem plotseling twee slagen of knepen in zijn dijen hebben gegeven. Hiervan was hij enorm opgeschrokken temeer omdat Arnouldyne hem tijdens dit knijpen zeer zuur had aangekeken. Sindsdien had hij geen rust meer gehad en hij achtte Arnouldyne hiervoor verantwoordelijk. De derde getuige, Philips van de Raede, 28 jaar oud, verklaarde voor de schepenen dat hij zeven tot acht maanden geleden Arnouldyne omtrent middernacht had ontmoet op de hofstede van Lowys Callant toen hij aldaar als stads-sergeant zijn nachtronde deed. Toen hij haar vroeg wat zij aldaar nog zo laat uitspookte, had zij geantwoord dat zij op zoek was naar één van haar uitgebroken koeien. De getuige had dit antwoord zeer bevreemdend gevonden, want het was op dat ogenblik zo donker, dat men onmogelijk een beest kon zien, laat staan vinden.

Deze drie getuigenverklaringen waren voor de schepenen voldoende om Arnouldyne's aanhouding te bevelen. Nog diezelfde 1 oktober 1599 werd Arnouldyne opgepakt door Alexander de Windt, luitenant-baljuw, in aanwezigheid van de schepenen²³. In de plaatselijke gevangenis werd zij in een kooi opgesloten. Dag en nacht werd zij er bewaakt door twee sergeanten²⁴.

De dag nadien, op 2 oktober 1599, werd het gerechtelijk onderzoek verdergezet. Drie nieuwe getuigen werden verhoord. Een zekere Pieter Braet, zoon van Christiaan, 26 jaar oud²⁵, kwam getuigen dat hij Arnouldyne

(22) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 1v. Of het hier om een formele of informele klacht ging is niet duidelijk. In het eerste geval stelde de klager zich burgerlijk aansprakelijk voor alle proceskosten.

(23) Volgens de onkostenstaat van de luitenant-baljuw was dit noodzakelijk omdat zij poorteres van Deinze was.

(24) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 6r-6v. Volgens de luitenant-baljuw was dit noodzakelijk omdat zij de eerste dag er reeds in geslaagd was om uit te breken. *Ibidem*.

(25) Niet te verwarren met Pieter Braet, filius Pieters.

dyne eens omtrent middernacht had zien komen uit de richting van de stal van Jan Everaert. Lievynkin Wychuus, 63 jaar oud en moeder van bovengenoemde bedlegerige Pieter Braet, verklaarde dat de echtgenote van Jan Leyaert haar eens had gezegd dat zij eens op een mooie dag Arnouldyne geknield had zien zitten voor Lievynkins koestal terwijl Arnouldyne's dochter, Calle genaamd, haar allerlei vuiligheid met haar voorschoot afwreef. Lievynkins koeien waren ook eens betoverd geweest, maar zij wist niet wie hiervoor verantwoordelijk was. Tenslotte zegde Lievynkin dat zij met haar eigen ogen had gezien dat Arnouldyne twee tot drie tikken gaf op de dijnen van haar zoon Pieter Braet. De derde getuige van die dag, Catharyne Traens, echtgenote Andries van den Hende²⁶, 40 jaar oud, verklaarde dat Arnouldyne eens rapen bij haar kwam halen. Kort daarna bleken al haar koeien betoverd te zijn; van hun melk kon zij geen boter meer karnen. Van haar knecht Joos had zij vernomen, dat Arnouldyne eens 's nachts ongevraagd in haar koestal was binnengekomen.

Op 3 en 4 oktober 1599 kwamen twee andere getuigen aan bod. Symoen de Buck, 34 jaar oud, verklaarde dat toen hij graan aan het dorsen was in Arnouldyne's schuur, hij tijdens een rustpauze van haar onverwachts twee tot drie duwen in zijn rug had gekregen. Onmiddellijk had hij in zijn hartstreek een helse pijn gevoeld die hem totaal onpasselijk maakte. Toen hij zich hierover 's anderendaags bij Arnouldyne kwam beklagen, had deze hem uitgelachen en hem toegeroepen: „Gij denkt toch niet dat gij betoverd zijt? Denkt gij dat God geen macht heeft?” Symoen had hierop geantwoord dat hij 's anderendaags naar Gent zou gaan om raad te vragen. Kort daarna was de pijn sterk verminderd, maar na twee tot drie dagen plotseling 's nachts opnieuw zo fel opgekomen dat hij meende te sterven. Om hieraan te verhelpen was hij eerst bij broeder Jan Maes in Gent²⁷ en vervolgens bij een genezer in Aalst geweest. Deze laatste raadde hem aan om stro uit het dak van Arnouldyne te trekken en dit te verbranden. Dit gedaan zijnde werd hij opnieuw voor enkele dagen gezond. Toen hij evenwel eens op bezoek was bij Guillaume Wychuus en Arnouldyne aldaar langskwam om een geleende „meshaeck” terug te brengen werd hij na een hoogoplopende ruzie met Arnouldyne plotseling opnieuw onpasselijk. Tijdens deze ruzie waarin hij Arnouldyne had verweten een „croingne” en een „straemerkin” te zijn, had Arnouldyne hem toegeroepen dat hij drie duivels in zich had. Hij had hierop geantwoord dat het wel de drie duivels zouden zijn die zij hem met de drie slagen op zijn rug had ingezonden. Symoen de Buck eindigde zijn verklaring met te stellen dat er volgens hem op de hele wereld geen grotere toveres was dan Arnouldyne. De tweede getuige Guillaume Wychuus, 21 jaar oud, verklaarde dat toen de pastoor van Mullem bij hem

(26) In de „informatie preparatoire” staat echtgenote Andries de Cock, maar in de verdere stukken wordt zij steeds als echtgenote Andries van den Hende aangeduid.

(27) Broeder Jan Maes was in die tijd een zeer bekende belezener of genezer. Zijn naam wordt ook herhaaldelijk vernoemd in heksenprocessen die in Kortrijk plaatsvonden.

eens betoverde koeien kwam belezen, Arnouldyne bij hem thuis vuur kwam vragen. Toen zijn moeder haar antwoordde dat er geen vuur was, was Arnouldyne dit in de haard zelf gaan controleren en vervolgens zonder iets te zeggen weggegaan.

Op 6 en 7 oktober 1599 hielden de schepenen zich bezig met de ondervraging van Suzanna Douveryn, 27 jaar oud. Deze Suzanna bracht niet alleen enkele belangrijke nieuwe elementen aan, maar diende ook formeel een aanklacht in tegen Arnouldyne²⁸. Volgens deze Suzanna had Arnouldyne haar koeien, varkens en kippen betoverd nadat zij Arnouldyne eens voor altijd geweigerd had haar karneton verder uit te lenen omdat zij deze altijd smerig terugbracht. Kort daarna waren haar dieren de één na de andere ziek geworden en gestorven. Op aanraden van een buurvrouw had zij zich gewend tot haar neef Lowys Eeckaert die bekend stond om zijn remedies tegen toverij. Deze had bij hem thuis een niet beschreven ritueel uitgevoerd en had haar vervolgens aangeraden om een muntstuk samen met gewijd was onder de dorpel van haar huis te begraven en een stukje gewijd altaarlaken onder de brug van haar karneton te leggen. Vervolgens moest zij melk van haar koeien karnen en van zodra deze stremde er drie druppels wijwater aan toevoegen. Haar neef had haar ook tegen een vat bier aangeboden om diegene die haar de schade had aangericht aan te duiden. Niettegenstaande zij dit had geweigerd had hij haar toch een tip gegeven. Diegene die haar deze miserie aandeed was op dit ogenblik volop aan het bakken. Kort daarop kwam Arnouldyne aldaar aankloppen met haar handen vol deeg vragende of men haar uitgebroken koeien niet had gezien. Lowys Eeckaert had hierop geantwoord dat ze kon vertrekken want dat het toch dat niet was dat ze kwam zoeken. Zonder te antwoorden was Arnouldyne toen weggegaan. Haar neef had haar toen ook voorspeld dat Arnouldyne veertien dagen lang bij haar niet meer te zien zou zijn en dat zij ook gedurende drie weken geen water meer zou komen halen uit haar waterput, wat ook was gebeurd.

Op 11 oktober 1599 verplaatsten de hoogbaljuw, de schepenen en de secretaris zich tot bij het ziekbed van Pieter Braet. Deze verklaarde onomwonden dat hij zich door Arnouldyne betoverd achtte. Twee maanden voordien, toen hij reeds ziek te bed lag en de sacramenten van de stervenden had ontvangen, was Arnouldyne bij hem gekomen om te vragen hoe hij het stelde. Bij die gelegenheid had zij zijn benen onder het deken aangeraakt en er twee- tot driemaal op geduwd. Hierdoor was hij enorm geschrokken en sindsdien had hij geen rust meer gekend. Wat meer was, op een nacht zou Arnouldyne hem eens aan zijn bed zijn verschenen alhoewel alle deuren en vensters goed waren afgesloten. Hierdoor ten zeerste verschrikt, had hij spontaan geroepen: „Och heere Godt, och heere Godt, och heere Godt, help my en staet my by” en dit tot driemaal toe. Hierdoor was Arnouldyne ruisend door de schoorsteen heen weggevlogen. Deze verschijning had hem zo doen schrikken, dat het zweet hem overal uitbrak en al zijn haren kwamen recht te staan. Luidop had hij zijn burens om hulp geroepen. Hij was ervan overtuigd dat

(28) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 4r.

Arnouldyne al zijn pijnen had veroorzaakt en dat, zo hij zou sterven, zij hieraan ten volle schuld had.

Tenslotte verhoorden de schepenen op 13 oktober 1599 Joos, de knecht van de weduwe van Jan Wyckhuus en eertijds van Cathelyne Traens. Deze dertigjarige getuige bevestigde het verhaal van zijn vroegere meesteres. Arnouldyne zou 's nachts eens in de stal van Cathelyne Traens zijn gekomen alwaar hij toen aan het slapen was. Toen hij wakker geworden dit hoorde en zich oprichtte, was zij ijlings weggevlucht²⁹.

Hiermee was het gerechtelijk onderzoek in Deinze beëindigd. Volledigheidshalve ging de luitenant-baljuw nog eens inlichtingen inwinnen in Kruishoutem waar Arnouldyne geboren was. Hij ondervroeg er een aantal schepenen en een viertal personen tussen de 68 en 70 jaar³⁰. Blijkbaar leverde dit onderzoek niet veel op want in het verdere proces is er geen sprake meer van.

Met het proces-verbaal van de „informatie préparatoire” op zak reisde de luitenant-baljuw op 19 oktober 1599 naar Gent waar hij het advies inwon van Jacob van Hamme³¹ en een zekere van der Piet, twee gespecialiseerde advocaten bij de Raad van Vlaanderen. Deze gaven hem reeds de dag nadien, op 20 oktober 1599, de raad om alle in de „informatie préparatoire” voorkomende belastende feiten artikelgewijs en in vraagvorm op te stellen en hierover Arnouldyne te ondervragen. Haar bekentenissen en verweer moesten nauwkeurig worden opgetekend³².

Arnouldyne's ondervraging vond plaats op 17 en 18 november 1599³³. Vooreerst werd haar gevraagd wat zij twee dagen na Pinksteren in de schuur van Jan Everaert deed. Arnouldyne antwoordde dat zij er één van haar kippen zocht die aldaar hun eieren legden. Zij had er haar kip broedend op twaalf eieren gevonden. De eieren had zij naar huis meegenomen, maar toen de vrouw van Jan Everaert zich hierover kwam beklagen en stelde dat ook haar kippen aldaar eieren legden had zij haar de eieren teruggegeven.

Vervolgens werd haar gevraagd wat zij 's nachts deed op de hofstede van Lowys Callant. Deze bewering ontkende zij ten stelligste. Op de vraag wat zij 's nachts deed in de omgeving van Jan Everaerts stal, antwoordde zij dat zij aldaar om acht uur 's avonds op zoek was naar een verloren gelopen os, vrezende dat deze anders door de wolven zou verscheurd worden.

Gevraagd naar wat zij deed nabij de stal van Lievynkin Wyckhuus met haar dochter Kathelyne, antwoordde zij dat zij aldaar op zoek was naar

(29) Voor al deze getuigenverklaringen zie de „informatie préparatoire”.

(30) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 5r. Waarschijnlijk deed de luitenant-baljuw dit onderzoek om te vernemen of Arnouldyne's moeder ook niet de faam had een heks te zijn. Volgens de demonologie was dit een belangrijke aanwijzing.

(31) Jacob van Hamme werd in 1606 nog als een demonologisch gespecialiseerde advocaat bij de Raad van Vlaanderen aangeduid. *Verordening van de Raad van Vlaanderen d.d. 9 juni 1606, Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, Deuxième série, Règne d'Albert et Isabelle, I, Brussel, 1909, p. 292-293.

(32) Dit advies is in origineel bewaard in het procesdossier.

(33) Zie hieromtrent het stuk „Examen ghedaen an den persooene van Arynkin van Rechem...” in het procesdossier (voortaan vermeld als Examen).

haar verloren gelopen dochter. Zij ontkende aldaar geknield voor de koe-staldeer gezeten te hebben.

Op de vraag wat zij kwam doen in het huis van Pieter Braet en waarom zij hem twee tikken op zijn benen gaf, verklaarde zij dat zij Pieter Braet, die ziek te bed lag, had bezocht zoals alle andere bureu. Zij ontkende evenwel hem aan zijn benen te hebben aangeraakt.

Het bezoek aan Cathelyne Traens om rapen te halen ontkende zij niet ; wel stelde zij dat het gelogen was dat zij aldaar 's nachts in de koe- of paardenstal was binnengekomen. Deze stal wist zij niet eens liggen.

Dat zij Symoen de Buck twee tot drie stoten in de rug had gegeven was volgens haar eveneens gelogen ; wel had zij met hem ruzie gemaakt toen hij over haar kwaad aan het vertellen was. Ook het bezoek aan de woning van Guillaume Wychuus toen de pastoor van Mullem aldaar koeien aan het belezen was, ontkende zij niet ; zij had er vuur gevraagd en bekomen.

De vraag of zij niet eens met handen vol deeg bij de woning van Lowys Eeckaert was aangekomen vragende naar haar koeien, beantwoordde zij negatief. Dit gold ook voor de bewering dat zij eens 's nachts bij Pieter Braet zou verschenen zijn en dan door de schoorsteen zou weg-gevolgen zijn.

Tenslotte erkende zij wel dat zij de pastoor van Mullem toen deze de koeien van Jan Everaert aan het belezen was, al schreiend had gevraagd of zij al dan niet een tovenaars was. De pastoor zou haar geantwoord hebben dat hij hierover geen uitspraak wenste te doen, maar indien zij er één was, zij dit zelf maar al te goed zou weten.

Over al deze punten werd zij later nog eens een tweede maal ondervraagd, maar zij gaf dezelfde antwoorden ³⁴.

Na deze ondervraging was de luitenant-baljuw de mening toegedaan dat hij reeds voldoende belastende feiten had om Arnouldyne aan een ondervraging op de pijnbank te onderwerpen. Op 23 november 1599 verscheen hij samen met haar voor de schepenbank en legde hij zijn verzoekschrift tot pijniging neer ³⁵. In dit verzoekschrift, dat bewaard gebleven is, verzocht hij vooreerst dat Arnouldyne andermaal zou worden ondervraagd en zo zij hardnekkig bleef ontkennen tot de pijniging zou worden veroordeeld. Voor het bekomen van deze pijniging waren er volgens hem meer dan voldoende aanwijzingen. Het stond immers reeds onomstotelijk vast dat Arnouldyne Pieter Braet betoverd had. Bovendien waren er minstens twee getuigen die verklaard hadden dat Arnouldyne 's nachts in de huizen, schuren en stallen van particulieren rondzwierf, er allerhande gebruiksvoorwerpen had meegenomen en de beesten er ziek waren geworden. Tenslotte had Arnouldyne reeds lang de faam een heks te zijn en deze faam was volgens het geschreven recht ³⁶ reeds voldoende om haar tot de pijnbank te veroordelen. In zijn verzoekschrift maakte de

(34) Examen, f. 1r ; Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 6v.

(35) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 7r. Het verzoekschrift beginnende „Alexander de Windt, baliu deser stede...” steekt in het procesdossier.

(36) De luitenant-baljuw verwees hiervoor naar de Codex Justinianus 7, 21.6.

luitenant-baljuw ook voorbehoud voor een nader te vorderen straf.

Vier dagen later, op 27 november 1599 antwoordde Arnouldyne bij monde van haar procureur³⁷. Volgens haar was er geen enkele afdoende aanwijzing om haar tot een pijnlijke ondervraging te veroordelen. Indien er toch waren — wat zij niet hoopte — verzocht zij haar deze mee te delen zodat zij ze kon aanvechten en eventueel het tegenbewijs kon leveren. Intussen vroeg zij haar voorlopige invrijheidstelling op belofte telkens voor de rechtbank te verschijnen wanneer zij werd opgeroepen. Deze invrijheidstelling was volgens haar des te meer verantwoord omdat zij ondanks de strenge winter reeds acht weken in een kooi zat opgesloten. Indien zij toch opgesloten bleef, stelde zij de luitenant-baljuw aansprakelijk voor alle schade die zij opliep.

De luitenant-baljuw verzette zich hardnekkig tegen haar vrijlating, verwijzend naar zijn verzoekschrift. Hij verzocht tevens om een kopie van Arnouldyne's antwoord wat hem werd toegestaan³⁸.

Op 29 november 1599 repliceerde de luitenant-baljuw op Arnouldyne's antwoord. Hij verwierp de invrijheidstelling en verzocht opnieuw om Arnouldyne te folteren. Ditmaal kwam Mathys Dhuvettere, Arnouldyne's man, zijn vrouw voor de schepenenbank verdedigen. Hij vroeg Arnouldyne's vrijlating en een kopie van de repliek van de luitenant-baljuw. Alleen dit laatste werd hem toegestaan³⁹.

Op 1 december 1599 diende Arnouldyne haar dupliek in en vroeg zij opnieuw haar vrijlating. Ook thans verzette de luitenant-baljuw zich hardnekkig. Beide partijen besloten vervolgens om geen nieuwe geschriften meer op te stellen en de debatten te sluiten⁴⁰.

Nog diezelfde dag beslisten de schepenen dat de zaak in beraad werd genomen en dat elk van de partijen acht ponden parisis bij de rechtbank moest deponeren om advies over de zaak te vragen te Gent. Wie gehaast was kon de zaak bespoedigen door de gevraagde zestien ponden parisis alleen te betalen⁴¹.

Waarschijnlijk deed de echtgenoot van Arnouldyne dit, want reeds op 3 december 1599 werd een advies bekomen van twee gespecialiseerde advocaten bij de Raad van Vlaanderen⁴². In dit advies werden de schepenen van Deinze aangeraden het verzoek tot vrijlating van Arnouldyne af te wijzen en haar tot een ondervraging met de halsband gedurende vijf dagen en vijf nachten te veroordelen. Vooraf moest zij door de beul op eventuele duivelsmerken worden onderzocht.

(37) Een kopie van het antwoord is bewaard in het procesdossier. Het begint met de woorden „Ghesien bij Arnouldyne van Rechem...”. Het werd opgesteld door haar procureur. Zie ook Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 7v.

(38) *Ibidem*, f. 7v.

(39) *Ibidem*, f. 8v.

(40) *Ibidem*, f. 8v.

(41) *Ibidem*, f. 8v.

(42) Het advies wordt bewaard in het procesdossier. Het begint met de woorden „Ghesien by den onderscreven gheconsulteerde...” en werd gegeven door Jacob Canin en Jacob van Hamme. Beide advocaten worden nog in de verordening van de Raad van Vlaanderen van 9 juni 1606 als specialisten aangeduid.

Op 4 december 1599 schikten de schepenen zich naar dit advies; het verzoek tot invrijheidstelling werd afgewezen en op vordering van de baljuw werd Arnouldyne tot minstens vier dagen en vier nachten pijnlijk verhoor zonder slapen voor een vuur veroordeeld⁴³.

Drie dagen later op 7 december 1599 was de beruchte beul van Gent, „Meester” Baudewijn Waelspeck⁴⁴ reeds in Deinze aanwezig. Meteen begon ook Arnouldyne's echte lijdensweg. In aanwezigheid van de luitenant-baljuw en de schepenen werd zij vooreerst aan een lichaamsonderzoek onderworpen. Aan de buitenkant van haar linkerbeen vond de beul een teken in de vorm van vier klauwen. Nadat de beul er een naald voor de helft had ingedreven en er niet alleen geen bloed uitkwam, maar Arnouldyne ook geen blijk van pijn had gegeven, verklaarde de beul met stelligheid dat dit een duivelsmerk was⁴⁵. Onmiddellijk daarna werd Arnouldyne voor een groot vuur in de halsband gezet⁴⁶. Uit het proces-verbaal van dit pijnlijk verhoor blijkt dat zij zich aanvankelijk zeer moedig gedroeg. Toen de vier dagen en vier nachten voorbij waren had zij nog niets bekend. In plaats van deze standvastigheid te interpreteren als een bewijs van haar onschuld bleven de schepenen onder impuls van de baljuw in hun boosheid volharden. Na een nieuw advies van Jacob Canin, advocaat bij de Raad van Vlaanderen, lieten zij Arnouldyne op 12 december volledig kaal scheren op zoek naar bijkomende duivelstekens en wellicht naar middelen die haar pijnloos maakten. Dit alles werd uitgevoerd door de beul en meester Lucas Biebau, gezworen chirurgijn in Gent. Tijdens deze operatie werd Arnouldyne trouwens niet uit de halsband gehaald. Besloten werd trouwens om de pijniging onverminderd door te zetten.

Lichamelijk, maar vooral ook geestelijk vermoeid door deze diverse beledigende handelingen, sloeg Arnouldyne uiteindelijk op dezelfde dag door. Vooreerst bekende zij een koe met een witte rug toebehorende aan een zekere Joos van der Vennet stiekem gemolken te hebben. Zij zou dit gedaan hebben uit armoede en niet op aansporing van „den boosen viandt”. Met de aldus verworven melk zou zij wel naar deze laatste gelopen zijn hem zeggende: „Ik verlaat U”, terwijl zij op hem spuwde. Aan de schepenen illustreerde zij trouwens hoe zij de duivel bespuwd had.

Verder bekende zij ook een koe van Olivier Dhayere en de koeien van Andries van den Hende gemolken te hebben. Zij zou dit gedaan hebben op aanstoken van de duivel die in haar oren bleef zitten.

Gevraagd naar wat haar echtgenoot hiervan had gezegd toen zij met

(43) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 9r. In het proces is er geen sprake van pijniging met de halsband maar van waken voor een vuur. Uit andere processen weten wij dat dit de pijniging met de halsband betekende. Zie o.a. J. Monballyu, *Machtsmisbruik in heksenvervolgingen. Het proces tegen Tanneken Sconynx te Gotten in 1602-1603, Volkskunde, LXXXII* (1981), p. 59-64.

(44) *Ibidem*. In de tekst staat er ten onrechte Baudewijn de Maerschalc. Meester Baudewijn Waelspeck was toen beul van Gent.

(45) Poces-verbaal van de pijniging van Arnouldyne beginnende met de woorden „Up den VIJ-den decembris 1599 so es...”.

(46) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 9r: „... voor een vier” en f. 13r: „Item voor de leverynghe van bernichoute...”.

de duivel optrok, zegde zij dat deze laatste altijd kwam als haar man reeds gaan slapen was en zij nog aan het spinnen was. Op de vraag hoe het kwam dat zij zich gevangen had gegeven in de handen van de luitenant-baljuw, verklaarde zij, dat God en een engel haar dit hadden aangeraden omdat haar man dit niet zelf wenste te doen.

Diezelfde 12 december 1599 maakte zij ook nadere details bekend over haar relatie met de duivel. Deze was haar vijf tot zes jaar geleden voor de eerste maal op een avond komen opzoeken haar zeggende: „Indien gij doet wat ik wens, zal ik er voor zorgen dat gij voortaan geen gebrek meer zult lijden”. Arnouldyne had hierop geantwoord dat zij hem niet kende, waarop hij terug had geantwoord dat hij Hanskin noemde. In die tijd was hij gekleed met een paar groene laarsjes, gele onderkousen, een zwarte wambuis en een hoed met pluimen. Hij had haar toen aangespoord om de koe van Joos van der Vennet te melken. Toen zij hem antwoordde dat zij zo maar niet in andermans stal durfde binnengaan, was hij met haar meegegaan. Eenmaal de koe gemolken, had hij haar een poeder gegeven in een grauw papiertje om dit in de stal rond te strooien en de koeien ziek te maken. Zij had dit gedaan en de koeien waren ziek geworden zonder dat zij wist of er al dan niet gestorven waren.

Een tweede maal was de duivel haar verschenen buiten haar huis. Hij had haar toen aangespoord een grijze koe van Andries van den Hende te melken, wat zij ook gedaan had. Ook hier was de duivel met haar meegegaan en had hij een poeder gegeven om in de stal te strooien en de koeien ziek te maken. De gestolen melk had ze bij de hare gegoten.

De duivel was haar ook eens thuis komen opzoeken toen zij in haar bed wilde kruipen. Zij werd hem gewaar toen zij het licht had uitgeblazen. Toen hij haar wilde grijpen, was zij verschrikt in haar bed gesprongen en volledig onder de dekens bij haar man gekropen. Aldaar had zij een kruisteken gemaakt en sedertdien zou God en zijn engelen haar tegen de duivel hebben beschermd.

Dat zij Pieter Braet met behulp van de duivel ziek had getoverd, ontkende zij. Zij verklaarde niet de macht te hebben om hem ziek te maken of hem te doen sterven.

Tenslotte verklaarde zij dat zij met bedeede handen eens voor de woning van Lowys Eeckaert was verschenen omdat haar iemand zoals de duivel had ingegeven dat haar koeien waren uitgebroken en op het veld de vruchten opaten.

Op 14 december 1599, na zeven dagen en zeven nachten pijniging, herhaalde zij al deze verklaringen. Nader ondervraagd over wat zij precies bij Pieter Braet was komen doen, bekende zij omstreeks Sint-Jansmis op ziekenbezoek geweest te zijn bij Pieter Braet en hem op raad van de duivel te hebben aangeraakt. Vijf of zes dagen later was de duivel haar omtrent tien uur 's avonds opnieuw verschenen en had hij haar bij de hand geleid naar het huis van Pieter Braet. Daar gekomen had de duivel zonder kloppen de deur opengemaakt en haar geleid naar Pieters bed. Toen deze dit had vastgesteld, was hij luidkeels beginnen roepen en schreeuwen, zeggende tot drie maal toe: „Och hemels vaederen, staet my

by". Hierop had Hanskin de duivel een bezem genomen. Na hem driemaal te hebben omgekeerd had hij hem tussen Arnouldyne's benen gestoken haar zeggende : „Vlieg weg over kerken en bomen". Op deze wijze was zij door de schoorsteen heen weggevlogen tot in haar woning bij haar slapende man, die zoals Hanskin had voorspeld, niet ontwaakte. Deze verklaring legde Arnouldyne af in aanwezigheid van Alexander de Windt, luitenant-baljuw, Guillaume Wittewronghele en Lyoen Espeel, schepenen van Deinze en Willem Tuutschavere, secretaris van Deinze.

Na al deze verklaringen waren de baljuw en schepenen van oordeel dat zij voldoende bekentenissen losgekregen hadden. Arnouldyne werd uit de halsband bevrijd en twee dagen en twee nachten rust gegund. Eenmaal deze termijn verstreken, werd zij op 16 december 1599 opnieuw ondervraagd over alle feiten die zij tijdens het scherp verhoor had bekend. Zonder enige afwijking herhaalde zij al haar vroegere verklaringen ⁴⁷.

Reeds de dag nadien op 17 december 1599 breidde de luitenant-baljuw zijn eis uit voor de schepenen. Gezien haar bekentenissen, zowel tijdens als na de pijniging, verzocht hij Arnouldyne te veroordelen tot de vuurdood en confiscatie van al haar goederen ⁴⁸. Arnouldyne vroeg de schepenen medelijden met haar te hebben en een minder zware straf dan de vuurdood op te leggen ⁴⁹. De schepenen besloten advies in te winnen van niet minder dan zes gespecialiseerde advocaten bij de Raad van Vlaanderen.

Dit advies werd verstrekt op 21 december 1599 ⁵⁰. Blijkbaar vonden deze advocaten dat Arnouldyne niet genoeg demonologische feiten had bekend ⁵¹ want zij raadden de schepenen aan om Arnouldyne slechts te veroordelen tot geseling op een schavot, verbanning voor vijftig jaar uit Vlaanderen en confiscatie van al haar goederen.

Nog diezelfde 21 december 1599 namen de schepenen van Deinze klakkeloos dit advies over. In een zeer lang vonnis waarin de eis van de luitenant-baljuw, Arnouldyne's verzoek tot gratie en haar bekentenissen beknopt werden opgenomen, veroordeelden zij Arnouldyne wegens „tooverie" tot de door de advocaten bij de Raad van Vlaanderen voorgestelde geseling, verbanning en confiscatie van haar goederen en tot de betaling van alle gerechtskosten ⁵². Op 23 december 1599 werd dit vonnis uitgevoerd. Arnouldyne werd door de beul tot bloedens toe gegeeseld en vervolgens door de luitenant-baljuw en de schepenen tot aan de stadsgrenzen uitgeleide gedaan. Tenslotte dineerden de burgemeester en schepenen nog op haar kosten ⁵³.

(47) Het proces-verbaal van de pijniging steekt in het dossier.

(48) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 11r.

(49) Eindvonnis schepenen Deinze, zie bijlage.

(50) Het advies beginnende met de woorden „Ghesien by de onderscrevene ghesconsulteerde..." steekt in het dossier. Het werd in eerste instantie ondertekend door Ampleunis Martens, van der Piet en Antheunis de Vuldere en vervolgens bekrachtigd door Jacob Canin, Jacob van Hamme en Malabyse.

(51) Ook de luitenant-baljuw spreekt in zijn onkostenstaat (f. 11r) van een „halve confessie".

(52) Eindvonnis schepenen Deinze, zie bijlage.

(53) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 13r-13v.

Tot daar de feiten in het proces tegen Arnouldyne van Rechem. Welke conclusies kunnen nu uit deze zaak worden getrokken ?

Vooreerst blijkt duidelijk dat heksenprocessen wegens kwaadaardige toverij⁵⁴ slechts mogelijk waren indien er onder de rechtshorigen, aanklagers en getuigen konden worden gevonden die in een magische wereld leefden en op grond hiervan bereid waren één van hun medeburgers van dergelijke toverij te betichten. In deze magische mentaliteit kon schade zoals ziekte of dood van mensen of dieren op bovennatuurlijke wijze worden veroorzaakt door soms alledaagse handelingen zoals een eenvoudige aanraking (betovering van Pieter Braet en Symoen de Buck), een vriendenbezoek (betovering van de koeien van Cathelyne Traens) of verwensingen (tweede betovering van Symoen de Buck). De schade kon voorkomen of hersteld worden door tegentover of anti-remedies die zich in diezelfde geheimzinnige sfeer bevonden zoals bezweringen of bezweringssrituelen. Slaagde men er niet in om zelf met deze tegentover de schade te herstellen, dan deed men beroep op een alom bekende onttoveringsspecialist (pastoor van Mullem, broeder Jan Maes, Lowys Eeckaert en de man van Aalst). Deze genezers werden geacht over een bijkomend arsenaal van dikwijls van vader op zoon of van moeder op dochter overgeleverde hulpmiddelen te beschikken, die dikwijls streng werden geheim gehouden (bijvoorbeeld de onttovering van de karneton van Suzanna Douveryn door bezwering, het begraven van een gewijd voorwerp onder de deurorpel en het mengen van melk met gewijd water ; ook de genezing van Symoen de Buck door stro uit haar dak te trekken en te verbranden). Van deze specialisten werd ook verwacht dat zij de schadeverwekkende tovenaars of tovenares konden opsporen en aanduiden, zij het meestal op onrechtstreekse wijze (bijvoorbeeld de aanduiding van Arnouldyne door Lowys Callant op vraag van Suzanna Douveryn). Indien ook dit specialistenwerk geen resultaat had, restte er nog alleen de liefst fysieke bestraffing van de vermeende tovenaars of tovenaars⁵⁵. Aangezien de overheid in die tijd reeds het monopolie van het geweld had, moest men zich hiervoor tot het gerecht wenden. Dit kon gebeuren in een formele of informele klacht⁵⁶.

Ten tweede was het voor een heksenproces wegens kwaadaardige toverij noodzakelijk dat niet alleen een aantal rechtshorigen maar ook de rechters (baljuw en schepenen) minstens een magische mentaliteit hadden. Enkel wanneer zij er rotsvast van overtuigd waren dat schade via toverij kon worden aangericht, waren zij bereid om een dergelijk tijdrovend, moeilijk en zenuwslopend proces aan te gaan. Dat dit magisch bewustzijn bij de schepenen van Deinze aanwezig was, blijkt zowel uit het gerechtelijk

(54) Beteugeling van rituele magie wordt hier uitdrukkelijk uitgesloten.

(55) Uit processen met geweldsmisdrijven blijkt dikwijls dat particulieren zich aan vermeende heksen vergrepen. Soms gebeurde dit door de ganse dorpsgemeenschap. Zo klaagde Amantyne van Tieghem die als heks in Kortrijk werd veroordeeld in 1599 dat de inwoners van Pottes haar in de Schelde hadden geworpen. Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamer*, 13.835, *Baljuwsrekening Kortrijk, 1602-1605*, f. 16r-16v.

(56) Over het onderscheid tussen deze twee soorten klachten zie voetnoot 22.

onderzoek als uit de ondervraging van de verdachte. Hierin wikten en wogen de schepenen alle naar voor gebrachte feiten op hun magisch gehalte en vormden zij stilaan hun overtuiging dat er in concreto wel degelijk van kwaadaardige toverij sprake was.

Maar er is meer. Deze eenvoudige of primitieve magische mentaliteit was bij de rechters uiteindelijk niet voldoende om iemand wegens kwaadaardige toverij te veroordelen. Omwille van toenmalige strenge bewijsvoorwaarden in strafzaken was het tevens noodzakelijk dat de rechters ook enigszins demonologisch geschoold of voorgelicht waren. Kwaadaardige toverij bestond immers wezenlijk uit het bovennatuurlijk veroorzaken van schade. Dit bovennatuurlijk veroorzaken kon nu volgens de normale bewijsregels in strafzaken niet worden aangetoond. Bij definitie was het immers een empirisch, niet waarneembaar feit zodat het noch door gerechtelijke plaatsopneming, noch door eerbare getuigen kon worden bewezen.

Restte alleen nog de bekentenis van de verdachte, die trouwens volgens het toenmalige Vlaamse strafrecht altijd nodig was indien men tot de dood wou veroordelen. Uiteraard werd deze bekentenis, gezien de te verwachten vuurdood zo goed als nooit spontaan gegeven. Zij moest dan maar via de pijniging worden afgeperst. Volgens de normale procesgang in strafzaken was echter de pijniging alleen mogelijk indien het bestaan van het misdrijf ondubbelzinnig vaststond en er ernstige vermoedens van schuld tegen de verdachte waren. Zo werd iemand in geval van doodslag alleen gepijnigd, indien er door de rechter een lijk met bijvoorbeeld messteken werd gevonden en er getuigen werden gevonden die de verdachte met een mes vol bloed hadden zien wegvlugten⁵⁷. Inzake kwaadaardige toverij was het echter onmogelijk om deze strenge bewijsvereisten aan te houden. Kwaadaardige toverij was immers zoals gezegd niet-empirisch en derhalve niet ondubbelzinnig vast te stellen. Tot het bestaan ervan kon men alleen besluiten indien men aanvaardde dat dit misdrijf uit allerlei welbepaalde aanwijzingen kon worden afgeleid zoals de faam die iemand had een tovenares te zijn, het zonder reden rondlopen 's nachts, het plotseling ziek worden van mensen of dieren na een aanraking of bezoek van de verdachte. Dit veronderstelde dat de rechters afdoende kennis hadden niet alleen van deze welbepaalde aanwijzingen, maar tevens van een uitgewerkte theorie of leer die deze deductie legitimeerde. Deze theorie was de demonologie of duivelsleer. Hierin werd niet alleen een gerationaliseerde verklaring gegeven voor de kwaadaardige toverij door te wijzen op de tussenkomst van de duivel, maar er werd eveneens nauwkeurig bepaald uit welke feiten precies men kwaadaardige toverij zonder scrupules kon afleiden. Eerst wanneer men derhalve op de hoogte was van deze demonologie kon men met een gerust geweten overgaan tot de pijniging van de verdachte en de afpersing van een bekentenis zonder dat men vooraf het bestaan van het misdrijf objectief had vastgesteld.

Deze demonologische kennis of overtuiging werd door de rechters niet

(57) J. de Damhouder, *Practycke ende handbouck in criminele zaeken*, Leuven, 1555 (Ed. J. Dauwe en J. Monballyu, Roeselare, 1981), p. 49-51.

noodzakelijk verworven door eigen lectuur van de bekende demonologische tractaten. Zoals uit het proces van Arnouldyne van Rechem duidelijk blijkt, lieten de rechters zich praktisch in alle belangrijke procesfasen bijstaan door een aantal demonologisch gespecialiseerde advocaten bij de Raad van Vlaanderen. Deze instrueerden de luitenant-baljuw en de schepenen hoe het proces precies moest gevoerd worden en wat er aan de verdachte moest gevraagd worden. Daar deze adviezen wegens de autoriteit van de verstrekkers zo goed als blindelings gevolgd werden, waren het dan ook eerder deze gespecialiseerde advocaten dan de rechters die het proces geleidelijk in een demonologische vorm goten. Het gevolg van hun tussenkomst was dat de beschuldigingen van kwaadaardige toverij — die in de „informatie preparatoire” en de eerste ondervraging van de verdachte nog duidelijk op de voorgrond stonden — in de loop van het proces meer en meer op de achtergrond werden geschoven ten voordele van de demonologisch gezien erg belangrijke en zelfs cruciale vraag over de omgang van de verdachte met de duivel. Uiteindelijk was het bij de pijniging van de verdachte om de bekentenis van deze omgang met de duivel te doen. Dit blijkt niet alleen uit de vraagstelling tijdens de pijniging, maar tevens uit het voorafgaand onderzoek op duivelsmerken. Het vinden van dergelijk duivelsmerk was voor deze gespecialiseerde advocaten (en de rechters met hen) een laatste maar beslissende aanwijzing dat zij het bij het rechte eind hadden en dat zij zonder schuldgevoelens tot de mensonterende pijniging konden overgaan. Voortaan werd in het proces geen strijd meer gevoerd met een mens die zich aan een strafbaar feit had schuldig gemaakt en maar niet wilde bekennen, maar met een duivel die bezit had genomen van de ziel en de wil van de verdachte en die alleen mits de uiterste volharding op de knieën kon worden gedwongen. Vandaar de herhaalde en soms zeer langdurige folteringingen in heksenprocessen zoals dit van Arnouldyne van Rechem⁵⁸.

Blijkens dit proces was de bekentenis van de omgang met de duivel trouwens niet alleen de voorwaarde om wegens kwaadaardige toverij te veroordelen, maar tevens criterium van de strafmaat. Volgens het procesverbaal van Arnouldyne's pijnlijk verhoor bekende Arnouldyne uiteindelijk slechts een oppervlakkige relatie met de duivel. Hij had haar tweemaal meegenomen naar een stal om melk te stelen en koeien te betoveren en eenmaal naar het huis van Pieter Braet waar hij vlug was verdwenen. Van een duivelscontract, seksueel verkeer met de duivel en een heksen-sabbat was er in haar bekentenis geen sprake. Dit was dan ook de reden waarom de gespecialiseerde advocaten in de Raad van Vlaanderen — en de schepenen van Deinze met hen — uiteindelijk Arnouldyne niet tot de normale heksenstraf zijnde de vuurdood, maar slechts tot een „poena proximi mortis”⁵⁹, zijnde geseling, verbanning voor vijftig jaar uit Vlaanderen en confiscatie, veroordeelden. Arnouldyne had uiteindelijk volgens

(58) Meer hierover bij J. Monballyu, *De rol van de pijniging in de 16de en 17de eeuwse heksenprocessen*, *Volkskunde*, LXXXII (1981), p. 91-101.

(59) J. de Damhouder, *Praxis rerum criminalium*, Antwerpen, 1601, p. 74-77.

hen slechts een halve bekentenis afgelegd⁶⁰ en dit betekende volgens de toenmalige rechtsleer — die de maat van de straf niet alleen aan de maat van de schuld maar ook aan de maat van het geleverde bewijs aanpaste⁶¹ — dat haar een mindere straf dan de vuurdood moest worden opgelegd. Hiermee moge nogmaals zijn aangetoond, dat de uiteindelijke straf in heksenprocessen niet alleen in het licht van de demonologische mentaliteit van de rechters, maar ook in het licht van het geleverde bewijs moet beoordeeld worden. In vele studies over heksenprocessen wordt ten onrechte aan dit aspect voorbijgegaan.

Ten derde blijkt uit het proces van Arnouldyne van Rechem dat er in heksenprocessen geen bijzondere procesregels werden gevolgd. Het proces van Arnouldyne begon met een „informatie preparatoire” gevolgd door een aanhouding en ondervraging van de verdachte. Vervolgens kwam er een (schriftelijke) eis van de luitenant-baljuw waarop de verdachte kon antwoorden, gevolgd door een repliek en een dupliek. Voor het opstellen van haar antwoord en haar dupliek kon de verdachte een beroep doen op de procureur die haar zelfs pro-deo ter beschikking werd gesteld. Kwam dan de pijniging van de verdachte na een tussenvonnis van de schepenen en een eindvonnis dat rekening hield met het geleverde bewijs. Dit komt overeen met de normale procesgang in strafzaken in die tijd. Zij die beweren dat het heksenproces speciale procesregels had en dat de rechten van verdediging er veel minder waren dan in andere strafzaken hebben het verkeerd voor. Dit blijkt niet alleen uit dit proces maar ook uit vele andere processen⁶².

Ten vierde werd het proces tegen Arnouldyne van Rechem zoals alle andere ons bekende heksenprocessen in onze streken voor een wereldlijke en niet voor een kerkelijke rechtbank gevoerd. Meer nog, van enige rechtstreekse invloed van een of andere clericus is er in dit proces geen sprake, dit in tegenstelling met vele ketterprocessen⁶³. Bij de verklaring van de 16de en 17de eeuwse heksenprocessen moet met deze vaststelling afdoende rekening worden gehouden.

Tenslotte beantwoordt Arnouldyne van Rechem aan het prototype van het slachtoffer van heksenprocessen⁶⁴. Zij was een vrouw van middelbare leeftijd uit een landbouwmilieu die slechts over karige financiële middelen beschikte zonder daarom tot het lompenproletariaat te behoren. De verkoop van haar goederen volstond niet eens om de gerechtskosten

(60) Onkostenstaat luitenant-baljuw, f. 11r: „... de voors. faicten ende halve confessie...”.

(61) B. Schnapper, *Les peines arbitraires du XIIIe au XVIIIe siècle (Doctrines savantes et usages Français)*, *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, XLI (1973), p. 274-276 en XLII (1974), p. 87-88 en 96-98.

(62) Zie bijvoorbeeld: J. Lyna, *De rechtspleging inzake heksenprocessen in 't graafschap Loon, Limburg*, I (1919-1920), p. 21.

(63) In Vlaanderen werden vele ketterprocessen gevoerd na een onderzoek van Pieter Titelmans, deken van Ronse en grootinquisiteur. J. De Cavele, *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, I, Brussel, 1974, p. 7-30 (Verhand. Kon. Vl. Akademie, Klasse der Letteren. XXXVII, nr. 76).

(64) Over dit prototype, zie H. Soly, *De grote heksenjacht in West-Europa 1560-1650. Een voorlopige balans*, *Volkskunde*, LXXXII (1981), p. 106 en 115.

ten belope van 414 ponden 7 schellingen en 6 denieren te dekken. Zij werd beschuldigd door personen die tot dezelfde socio-professionele categorie behoorden en in haar nabijheid woonden. Meerdere van hen waren van dezelfde familie (Wyckhuus - Braet). Aan de oorsprong van hun betichtingen lag dikwijls een burenruzie wegens het feit dat men geweigerd had bepaalde goederen verder ter beschikking te stellen. Of dit voldoende is om dit concrete heksenproces te verklaren laat ik over aan meer sociaal-economisch geschoolde historici.

BIJLAGE

VONNIS SCHEPENEN DEINZE - 21 DECEMBER 1599

Brussel, Alg. Rijksarchief, *Gebeime Raad, Spaanse Periode*, carton 1098

Ghesien by burchmeestre ende scepenen der stede van Deynse den crymynelen heesch ghedient by Alexanders de Windt, hoochbailliu deser stede van Deynse, heesschere causa officii, jehens ende ten laste van Aernoldyne van Rechem, huusvrauwe van Matthys Duvettere, ghevanghene verwererighe, haer anseghende dat zy haer vervoordert heeft over den tydt XJ^e zo XIJ^e jaeren by nachte te gaen melcken ende thaeren proffyte applycquieren eene coe van Olivier Dayere, ooc de coebeeste van Joos van der Vennent, al by den raedt ende laste van den boosen vyant, zo zy verwererighe ooc haer vervoordert heeft by den raedt van den zelven boosen viant te melcken de coebeeste van Andries van Hende al wesende by nachte, ende de melck danof commende tapplycquierene thaeren proffyte, ende dat zou verwererighe ghecommen es ten huuse van Pieter Braet, filius Pieters, up eenen woensdach ontrent den thien hueren voor noene ontrent Sente Jansmesse middezomere [15]99, aldaer zy by den raet van den boosen viant den voornomden Pieter Braet, die cranck te bedde was ligghende, haer hant ghesteken heeft up de saerge daer hy Pieter mede ghedeckt was, ende zekeren¹ tydt daernaer ontrent zeven zo acht daghen by nachte ontrent den X^e zo elf hueren es zu verwererighe ghegaen metten boosen viant ten huuse van den voornomden Pieter Braet tot voor zyn bedde ende hy Pieter haer siende es zeer verscryckt gheweest ende heeft gheropen „Och hemels Vaeder staet my by” tot twee zo dry reysen, daer zy verwererighe by hulpe van den boosen viant ghevloghen heeft ter caven uut ende also ghevloghen tot voor de duere van haeren huuse. Tanderende de heeschere dat de voornomde Aernoldyne van Rechem, verwererighe, zal worden in zynen handen omme ter cause van voorscreven mesdaet gherecht te worden metten viere zo ver de doot naer volght, ende tlichaem an eenen staekte gherecht ter plaetse patibilaire, medtsgaders alle haere goedinghen, leen, erfve ofte catheil, gheconfysquiert van den grave van Vlaendren, ofte uuterlic in zulcke andere criminele // punytie als ghylieden myn heeren burchmeestre ende scepenen zult vinden naer recht te behooren. Ende ghesien de andtworde van den verwererighe daerby zy zeght te willen ingnoreren² van den mesdaet in den heesch begrepen, biddende an myn heeren burchmeestre ende scepenen oodtmoedelic duer tbitter lyden ende passie ons liefs Heeren decxcutie die den voornomden hoochbailliu ten laste van den verwererighe pretendeert, dat hemlieden believe den hoochbailliu zyne³ voornomde conclusie ten laste van den verwererighe ghenomen ende ghemaect van gheexecuteert te worden metten brande totter doot inclusus te al-

(1) In de tekst „zekeren”.

(2) In de tekst dittografie „ingnoreren inoreren”.

(3) In de tekst „zynt”.

terneren. Ende dien volghende ende ghemeerct de confessie ende kennisse van den verwererighe, ten eersten dat zy verkent ghemolcken thebbene de coebeeste van Olivier Dhayere duer aeremoede in den dieren tydt.

Ten tweeden dat haer den vyant anghecommen es gheleden vyf zo zes jaeren in den avenstondt staende buuten haeren huuse voor haer duere, den welcken jehghens haer gheseyt heeft : „Wildt ghy mynen wille doen, is zal u gheen ghebreck laten hebben”, daerup zy verwererighe verantworde : „Wat zoude ic doen, ic en kenne u niet”, waerup den viant seyde : „Ic heete Hanskin”, die ghecleedt was met twee groen boxceins, ghelewe oondercaussen, een zwart waembays ende eenen hoedt met pluumen niet wel wetende van wat caluere, dwelck (zo zy zeght) haer lief was, daerup zy verantworde : „Ic en begheere [u] goedt niet, ic en hebbe u goedt gheen ghebreck”. So seyde den boosen vyant jehghens haer : „Gaedt, melckt de witrughde coe van Joos van der Vennent in den stal, ghy zult de melck hebben”. Daerup zy verwererighe verantworde : „Ic en zoude niet durven by nachte in den stal gaen”. Daerup den vyant seyde : „Ic zal met u gaen”. Ende zyn alzo tsaemen ghegaen in den stal ende heeft aldaer de voornomde witrughde coe ghemolcken. Ende de zelve ghemolcken hebbende gaf haer den vyant een pacxkin met poer in grau pampier, zegghende jehghens haer verwererighe : „Stroyt dat in den stal, den coyen zullen zieck worden”. Ende heeft zy antveert tselve ende zonder opendoen in den stal gheworpen. // Ende daernaer zyn van den voornomden coyen [zieck] gheworden.

Ten derden verkent dat den vyant by haer ghekommen es noch eens by nachte buuten haeren huuse, zegghende jehghens haer : „Ic ben hier noch eens”. Daerup zy verwererighe verantworde : „Wat hebt ghij hier te doene, ic en begheere u niet”. Daerup Hanskin den vyant seyde : „Dat ghy gaet melcken de grysde coe van Andries van Hende”. Daerup zy verwererighe verantworde : „Ic en zoude niet durven gaen”. Daerup Hanskin den boosen seyde : „Ic zal met u gaen”. Ende ghync alzo met haer tot in den stal van den voornomden Andries van Hende, aldaer zy ghemolcken heeft een grysde coe. Ende datte ghedaen zynde gaf hy haer een pacxkin poer in een grau pampier, zegghende : „Stroydt dat in den stal, de beesten zullen zieck werden”. Ende heeft zy verwererighe het zelve pacxkin ghenomen ende in den stal gheworpen ende mette melck thuswaerts ghegaen. Ende heeft de zelve melck by haere melck ghegoten ende Hanskin den vyant in den stal ghelaten.

Ten vierden es haer den voornomden boosen vyant commen besoucken by nachte daer zy stondt voor haer bedde bereedt om slaepen te gaene de keersse uutgheblasen hebbende, heeft den boosen vyant naer haer ghegrepen, zy hem ziende es bevreesst gheweest ende es up tbedde by haeren man ghespronghen, metwelcken haeren man ontwaecte.

Ten V^{en} verkent zy verwererighe dat zy ghekommen es ontrent Sente Jansmesse 1599 up eenen woensdach ontrent half voornoene ten huuse van Pieter Braet, filius Pieters, die zeer cranck te bedde was liggende, hem vraghende : „Pieter hoe hebby u al”. Daerup hy verantworde : „Het en es maer redelick”, hem verwererighe troostende zegghen[de] : „Zyt

patsientich, het zal wel beteren alst God belieft". Daernaer heeft zy verwererighe duer den raedt van den boosen vyant haer handt ghenomen ende stack die boven tdecxel van den voornomden Pieter daer hy mede ghe-deckt was. Daernaer es zy uutten huuse ghegaen, zeggende: „Goeden dach Pietere, ende haudt u vrommelic". Vyve zo zes daghen datte ghepasseert zynde, zeght de verwererighe dat haer Hanskin den boosen vyant noch eens by haer ghecommen es by nachte staende voor haer duere ontrent den X^e ofte XJ^e hueren ende seyde tot haer: „Gau met my Arynkin". Daerup zy verwererighe antworde: „Waer zoude ic met u gaen", zeggende „Daer ic u leyden zal". Ende seyde zy verwererighe: „Ghy zoudt my mueghelick te verre leyden". Ende Hanskin den vyant daerup antwoordende seyde: „Ic en zal u niet te verre leyden dan ghynder int huus daer dienen man zieck light". Ende es zy verwererighe alzo met hem ghegaen by den handt tot voor de duere van den voornomden Pieter Braet, dewelcke Hanskin den boosen open ghedaen heeft zonder cloppen ende alzo binnen huus commende heeft haer gheleedt voor tbedde van den voornomden Pieter Braet daer hy zeer cranck was liggende. Ende hy Pieter haer voor zyn bedde ziende heeft gheroepen zeggende: „Och hemels Vaeder staet my by" tot twee zo dry weerven. Daernaer heeft Hanskin den vyant eenen besem ghenomen ende heeft den zelve drymael ommegekeert ende dien ghegeven in de handen van den verwererighe ende ghestekin tusschen haere beenen zeggende: „Vaert wech over keercken ende over boomen". Ende es zu verwererighe alzo ghevloghen al ruusschene ter caven uut tot voor haer duere ende es alzo gaen slapen by haeren man Matthys Duvettere.

Ende alzo de heesschere persisteert by zynen heesch, fynen ende conclusien sverwererighen laste ghemaect ende ghenomen, ende scepenen van den rechte ghemaent zynde van huerlieden rechten maenheere, ende up als gheledt, ooc hiertoe ghenomen raedt ende advys van ende met gheleerde in de Caemere van den Raede in Vlaendren, hebben de verwererighe ghewyst ende ghecondempneert, wysen ende condempneren midts desen de zelve verwererighe ghegheeselt te werden up haer bloote lyf totten loopenden bloede, ende voorts ghebannen uut deser stede van Deynse, lande ende graefscepe van Vlaendren den tyt van vyftich jaeren te ruumen binnen derden daghe naer dats zy verwererighe gheslaect zal zyn van vanghenesse, ende al haeren goedinghen, tsy leen, erfve ofte catheil, gheconfisquiert sheere p[r]offyte alvooren afghetrocken de costen ende mysen van justetien. A[c]tum desen XXJ^{en} decembris 1599.